

הרב צבי רייזמן

איש עסקים ומחבר ספרי 'רץ כצבי' (ט' חלקים)
לוס אנג'לס

חובת תשלום בגרימת נזק כדי לאפרושי מאיסורא

האם משגיח בישיבה ששכר מכשיר טלפון שיש בו
אינטרנט חייב לשלם

מעשה שהיה באחת מהישיבות בארה"ב, המשגיח מצא אצל אחד מהתלמידים מכשיר טלפון סלולרי שיש בו אפשרות גלישה באינטרנט ללא פיקוח, וניפץ את המכשיר לעיני התלמידים להרגיש את חומרת הסכנה הרוחנית הטמונה במכשירים מסוג זה. לאחר זמן התעורר המשגיח לדון, האם היה ראוי לעשות זאת על פי ההלכה, והאם חייב לשלם עבור הנזק שנגרם למכשיר.

שאלה זו היא שאלה עקרונית, האם חייבים בתשלומי נזק שנגרם בפעולה שנועדה "לאפרושי מאיסורא".

ונראה להוכיח שאין חיוב תשלומין על נזק שנגרם כדי "לאפרושי מאיסורא", מדברי התוספתא (בבא מציעא פ"ה ה"ט) "המוצא שטר ריבית, יקרענה". וטעם הלכה זו מבואר בדברי הרמ"א שפסק בהלכות ריבית (יו"ד סימן קסא סע' יא) "וכל מי שבא לידו [שטר שיש בו ריבית], יקרע השטר, דחיישינן שמא יגבו בו הריבית". וכתב הט"ז (ס"ק ט) "והטעם, לפי שהוא עובר בקיומו". כלומר, המוצא שטר של הלוואה בריבית צריך לקרעו, משום שאם לא יקרענו, עלולים לגבות מהשטר את הריבית ולעבור על איסור, ונמצא שאי קריעת השטר היא "קיומו" של השטר. הרי לנו, היתר ואף חובה, לגרום נזק כדי "לאפרושי מאיסורא".

ב. לא רק נזק ממוני, אלא גם נזק בגוף הותר "לאפרושי מאיסורא", כדברי הרא"ש במסכת בבא קמא (פ"ג סימן יג) "וכן אם רואה אדם שישאל מכה את חברו ואין יכול להציל אם לא שיכה את המכה, אף על פי שאין מכהו מכת נפש, מותר להכות המכה לאפרושי מאיסורא".

א. במסכת ברכות (כ, א) מסופר על רב אדא בר אהבה שראה בשוק אשה כותית לבושה "כרבלתא [בגד אדום כגון כרבלתא דתרנגולא, רבנו חננאל שם]. סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה". רב אדא חשב שהאשה בת ישראל, ולכן קרע מעליה את הבגד האדום, כי "אין דרך בנות ישראל להתכסות בו, שהוא פריצות ומביא לדבר עבירה" [רבנו חננאל שם]. לבסוף "אגלאי מילתא דכותית היא, שיימוה בארבע מאה זוזי". התברר כי אשה זו לא היתה בת ישראל אלא כותית, ועל רב אדא בר אהבה הוטל קנס בסך ארבע מאות זוז על מעשהו.

מדברי הגמרא נראה שבעצם המעשה אין כל פסול, ואילו היתה בת ישראל, רב אדא נהג כדין כשקרע ממנה את הבגד הפרוץ, כדי שלא תכשיל בו אחרים, היות והוא "מפריש אותה מאיסורא" - אלא שאיתרע מזלו, ובגלל שהיתה כותית קנסוהו לשלם על הנזק שגרם. ומשמע שאילו היתה בת ישראל, על פי ההלכה, אין חיוב תשלומין על נזק שנגרם כדי "לאפרושי מאיסורא".

וְאֵין עֲצָה לְנַגֵּד ה'". ותירצו: "תרגמה רבי אבא בבית הפרס דרבנן". ומבואר בדברי הגמרא שמותר לעבור רק איסור דרבנן מפני כבוד הבריות - כבודו של האבל, ולא על איסור דאורייתא - של כלאים.

על פי זה פסק הרמב"ם בהלכות כלאים (פ"י הכ"ט) "הרואה כלאים של תורה על חברו, אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד. ואפילו היה רבו שלמדו חכמה, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה. אבל דבר שאיסורו מדבריהם הרי הוא נדחה מפני כבוד הבריות בכל מקום. לפיכך אם היה עליו שעטנו של דבריהם אינו קורעו עליו בשוק ואינו פושטו בשוק עד שמגיע לביתו, ואם היה של תורה פושטו מיד". ומסתימת דברי הרמב"ם משמע, שהחיוב לקרוע את בגדי השעטנו [שאיסורם מהתורה] של חברו, הוא בין אם לבשם במזיד ובין אם לבשם בשוגג.

אולם הרא"ש (ברכות פ"ג סימן יב) הביא את דברי הירושלמי (כלאים פ"ט ה"א) וחילק בין "המוצא כלאים בבגדו [עליו נאמר] אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', וצריך לפושטו אפילו בשוק. אבל אם אדם רואה כלאים בבגדי חברו והלבוש כלאים אינו יודע, לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו, דמשום כבוד הבריות ישתוק ולא יפרישנו משוגג".

הטור (יו"ד ס' שג סע' א) הביא את דברי הרמב"ם ולאחר מכן את דברי הרא"ש, וכתב: "מדברי הרמב"ם משמע דאף על פי דהלבוש אינו יודע שהוא כלאים, אלא הרואה בלבד יודע, אפילו הכי קורעו מעליו. אבל הרא"ש מפרש דוקא שהלבוש בעצמו מצאו דהשתא הוי מזיד אם אינו פושטו, צריך לפושטו אפילו בשוק. אבל אם הלבוש אינו יודע, אין צריך לומר לו בשוק.

אם הלבוש אינו יודע אין צריך לומר לו בשוק.

ד. לפנינו מחלוקת הרמב"ם והרא"ש, האם

וכן מבואר בדברי תרומת הדשן (סימן ריח) שכתב: "מי ששמע אשתו מקללת ומזוללת באביה ואמה, והוכיחה בדברים על זה כמה פעמים ולא הועיל, יראה דבכהאי גוונא שרי [להכותה], ואף על גב דכתב במרדכי פרק המדיר בתשובת רבנו שמחה דהמכה את אשתו עובר בלאו דפן יוסיף, והחמיר מאד בדבר כדאיתא התם, מכל מקום לאפרושי מאיסור חמור כזה ודאי שרי". וסיים: "הא קמן כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה, ואין צריך להביאו לבית דין שיפרישוהו המה בכחם בגזירותם, דאם לא כן גבי נרצע אמאי רשאי לחבול בו, יביאנו לבית דין".

מרן השולחן ערוך פסק בהלכות חובל (חו"מ סימן תכא סע' יג) כדברי הרא"ש: "וכן הדין באדם הרואה אחד משראל מכה חברו, ואינו יכול להצילו אם לא שיכה המכה, יכול להכותו כדי לאפרושי מאיסורא".

והרמ"א (שם) הביא להלכה את דברי תרומת הדשן: "וכן מי שהוא תחת רשותו ורואה בו שהוא עושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור, ואין צריך להביאו לבית דין".

חיוב אפרושי מאיסור דאורייתא בשוגג

ג. במסכת ברכות (י"ט, ב) אמר רב יהודה אמר רב: "המוצא כלאים בבגדו, פושטן אפילו בשוק [אף אם יש לו בזיון בכך], מאי טעמא, כתיב (משלי כא, ל) אֵין חֶכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֲצָה לְנַגֵּד ה' - כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב". ועל כך הקשו: "מתבי, קברו את המת וחזרו [עם האבל], ולפניהם שתי דרכים, אחת טהורה ואחת טמאה [דהיינו שיש בה קבר], בא [האבל] בטהורה - באין עמו בטהורה, בא בטמאה - באין עמו בטמאה, משום כבודו". משמע שמותר להיטמא למת משום כבוד האבל, ולא אומרים "אין חֶכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה

סי' לה) דן במעשה שהיה בחתן שדר בבית חמיו "שנכשל באשת איש [חמותו] שלש שנים רצופות שהיה בביתה, ועתה נתעורר בתשובה ונפשו לשאול הגיע, אם מחויב להודיע לחמיו שיפרוש מאשתו הזונה, או שתיקתו יפה, כי המה אנשי השם ויש להם בנים חשובים בתורה ובמשפחה יקרה ויש לחוש לפגם משפחה, ומשום כבוד הבריות רשאי הבעל תשובה להיות בשב ואל תעשה שלא להודיע לחמיו כלל". ולאחר שהנודע ביהודה הביא את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש הנ"ל, כתב: "ואם כן נדון דידן הוא ממש דוגמא זו, שהבעל שעובר בקום ועשה ובוועל אשתו הטמאה הוא שוגג, וזה היודע מזנותה מקרי שב ואל תעשה, שנמנע מלהודיע. ואם כן לדברי הרא"ש רשאי לשתוק מפני כבוד המשפחה, ולדברי הרמב"ם חייב להודיעו ולמונעו מן האיסור".

בהמשך דבריו, רצה הנודע ביהודה לחלק בין הנדונים ולומר שהרמב"ם חייב לאפרושי מאיסור שוגג, רק כאשר יש במעשה העבירה בשוגג חילול ה': "ועדיין יש מקום אתי לומר שגם לדעת הרמב"ם יש לחוש על כבוד הבריות ולא להודיע. והא דפסק בלובש כלאים שפושט מעל חברו אפילו בשוק, כלאים בשוק שאני, שכל הרואה יראה בעיניו שזה לבוש כלאים, אף שהלובש שוגג, מכל מקום הכל רואים שהוא לבוש כלאים ואין הכל יודעים שהוא שוגג, ויש כאן חילול השם, ולכן אין חולקין כבוד. וכן דייק לישנא דרב יהודא אמר רב שם בברכות (יט, ב) כל מקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב, הרי דווקא במקום שיש חילול השם, ועל זה הוא דמסיק לחלק בין קום עשה לשב ואל תעשה, אבל במקום דלא שייך חילול ה' אפילו בקום עשה, חולקין כבוד ואמרינן גדול כבוד הבריות לדחות לא תעשה שבתורה אפילו בקום עשה. וכיון שבנדון דידן אין שום אדם יודע שהאשה זנתה ונאסרה לבעלה, רק זה הנואף. ואם הוא ישתוק אין אדם יודע,

צריך "לאפרושי" מאיסור דאורייתא בשוגג. לדעת הרמב"ם, כאשר הלובש כלאים שוגג ואינו יודע על כך, חברו צריך לקרוע ממנו את בגדיו אפילו בשוק, כדי "לאפרושי מאיסורא". אולם לדעת הרא"ש אינו צריך, מכיון שחברו שוגג. ורק אם יודע ולובש כלאים במזיד "אין חקמה אין תבונה אין עצה לנגד ה'", וחייבים לקרוע ממנו את בגדיו כדי "לאפרושי מאיסורא".

מרן השו"ע (יו"ד סי' שג ס"א) פסק להלכה כדברי הרמב"ם: "הרואה כלאים של תורה על חברו, אפילו אם היה מהלך בשוק, קופץ לו וקרעו מעליו מיד, ואפילו היה רבו. ואם היה [כלאים] של דבריהם, אינו קורעו מעליו ואינו פושטו בשוק, עד שמגיע לביתו". אולם הרמ"א הביא להלכה את דברי הרא"ש: "ויש אומרים שאם הלובש שוגג, אין צריך לומר לו בשוק, שמשום כבוד הבריות ישתוק, ואל יפרישנו משוגג".

גם התרומת הדשן (סימן רפה) נקט להלכה כדברי הרא"ש בנדון החיוב לומר לכהן שיש מת בבית שנמצא בו: "אותם שקוראים לכהן לקום ולצאת, יזהרו בתחילה שלא יגידו לו מיד שיש מת באהל, אלא יקראו לו בסתם לקום ולצאת אליהם, וכשילבוש יגידו לו, ובדרך זה שרי משום כבוד הבריות. ואף על פי שמניחים אותו שוהה בטומאה, הואיל והוא לא ידע ושוגג הוא, שרי". ומבואר בדבריו שאין חיוב להודיע לכהן לצאת מבית שנמצא בו מת אם הכהן שוגג ואינו יודע על כך. וכן פסק הרמ"א בהלכות טומאת מת (יו"ד סימן שעב ס"א), לשיטתו בהלכות כלאים שפסק כדעת הרא"ש: "כהן ששוכב ערום והוא באהל עם המת ולא ידע, אין להגיד לו. אלא יקראו לו סתם, שיצא כדי שילביש עצמו תחילה".

אפרושי מאיסורא - במקום שיש חילול ה'

ה. בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק או"ח

שמדוייק מדברי הרמב"ם שאין חיוב לאפרושי מאיסור שאינו מפורש בתורה, כי איסור כזה אינו בגדר "לנגד ה'" ואין בו "חילול השם" המחייב "לאפרושי מאיסורא", וכפי שסיים הדברי חיים: "לפענ"ד פשוט הכוונה שכיון שאינו מפורש בתורה, זה הדבר לא מיקרי חילול ה'. ומה שעושה נגד החכמים [כאשר עובר על איסור שאינו מפורש בתורה, אך נאסר מדרבנן], חכמים מחלו על כבודם. ולכן מותר לעשות נגד דברי החכמים אע"פ שדינם דין תורה, כיון שאינו מפורש בתורה".

אפרושי מאיסורא - באיסור תמיד

ז. עוד חידש הנודע ביהודה: "גם המתיר [הרא"ש] לא התיר מפני הכבוד כי אם שעה אחת דהיינו זה שלבוש בכלאים בשוק, שתיכף שיבואו לביתו יפשטנו מעליו ושוב לא ילבשו כלל. אבל בנדון דידן שע"י שתיקתו של זה נמצא זה בועל אשתו כל ימיו באיסור, ודאי שאין כבוד הבריות דוחה האיסור כל הימים אפילו להרא"ש".

ומבואר בדבריו כי דברי הרא"ש שאין חיוב לאפרושי מאיסור שוגג, לא נאמרו אלא באיסור כלאיים, שהלבוש לא יעבור על האיסור לעולם, שהרי כשיגיע לביתו סופו להוריד את הבגד מעליו. ובזה נקט הרא"ש שאין חיוב לאפרושי מאיסורא מיד [משום כבוד הבריות, שיצטרך להפשיט את בגדיו מעליו בשוק], אלא ימתין לבואו לביתו ואז יודיענו. ברם כאשר רואה את חברו עובר על איסור בשוגג באופן תמידי, ואם לא יפרישו מאיסור זה, יעבור על האיסור תמיד, גם לדעת הרא"ש חייב לאפרושי, אע"פ שעובר על האיסור בשוגג.

וכן נראה מדברי ערוך השלחן (יו"ד סי' שג ס"ב) שהביא את דברי הרא"ש וכתב: "ואין ללמוד מזה לשארי איסורים כשראובן יודע ששמעון עובר איסור תורה ושמעון שוגג בדבר שאינו צריך להגיד לו. דשאני הכא שהוא לשעה קלה דכשיבוא לביתו יגיד לו

כאן חילול השם כלל, וכיון שכן ישתוק מפני כבוד המשפחה".

אולם הנודע ביהודה דחה את החילוק וכתב: "ואומר אני דהא ליתא, דעבירות העבירה מה שנעשה האיסור קורא רב יהודה חילול השם בין אם ירבו הרואים ובין לא וכו', ודאי עשיית האיסור קורא רב יהודה חילול השם. באופן שלהרמב"ם אין חכמה ואין תבונה ומחויב להודיע".

ומבואר במסקנת דבריו, כי לדעת הרמב"ם והשו"ע יש חיוב לאפרושי גם מאיסור שוגג.

לאפרושי מאיסור שאינו מפורש בתורה

ו. בשו"ת דברי חיים (ח"א או"ח סי' לה) דן בשאלה דומה לשאלה שנשאל הנודע ביהודה: "באחד שהתוודה לפני הרב שבא על אשת איש, אם מחוייב להודיע לבעל כדי שיגרשנה, או מחמת שהוא כבוד הבריות גדול מאד שהיה בחזקת תלמיד חכם מעולם וממשפחה גדולה, אולי כבוד הבריות כזה דוחה, שאין צריך להודיע לבעל". ולאחר שהביא את דברי הנודע ביהודה, חידש הדברי חיים כי הרמב"ם חייב לאפרושי רק מאיסור המפורש בתורה, כמדוייק מדבריו "הרואה כלאים של תורה על חברו, אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה". משמע "הא שאינו מפורש, הגם שהוא מפי שמועה בלא תעשה, מכל מקום נדחה [משום כבוד הבריות]. כיון שאינו מפורש בתורה, לא שייך ביה אין עצה וחכמה לנגד ה', כיון דהמצוה אינו מבואר בפירוש".

כלומר, יסודה של החובה לאפרושי מאיסורא בפסוק "אין חֲכָמָה וְאִין תְּבוּנָה וְאִין עֵצָה לְנֶגֶד ה'", ממנו למדו חז"ל את ההוראה ש"בכל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב". ובשל כך החובה "לאפרושי מאיסורא" - כדי למנוע מעוברי עבירה להמשיך ולחלל שם שמים במעשיהם, היא רק במקום שנכתב בתורה במפורש האיסור. וכפי

השו"ע: "ומש"כ בשוגג מותר, צ"ל דהכי קאמר שעבר במזיד, אלא שחשב שדבר זה מותר, וזה סיוע למה שכתבתי בסמוך דטועה בדין מקרי שוגג". ומבואר בדבריהם שאדם העושה דבר אשר לדעתו [כמובן בטעות] מותר לעשותו, נחשב "שוגג".

ועל פי דבריו כתב המג"א (סי' קד ס"ק ו) בנדון האיסור לשוחח בברכות קריאת שמע: "והאידנא שרוב העולם אין נזהרים לשוחח בברכות של קריאת שמע, אפשר דדיינינן להו כשוגג, כמ"ש הט"ז ביו"ד סי' צט". כלומר, בזמנינו אנשים רבים חושבים בטעות שמותר לדבר בברכות קריאת שמע, ויש לדונן כ"אומר מותר" הנקרא "שוגג". וכן נקט לדינא החיי אדם (כלל כה סע' יא) "אם הפסיק בדבור [באמצע תפילת שמונה עשרה] במזיד, חוזר לראש. ואם בשוגג, כגון שנכשל בלשון או שסבור שמותר להפסיק, חוזר לתחילת ברכה שהפסיק בה".

ובשדי חמד (מערכת האל"ף סי' רלט) האריך להביא מדברי הפוסקים שנקטו להלכה כשיטת הט"ז שהאומר מותר דינו "שוגג", ובתוך דבריו ציין לתשובתו של הנודע ביהודה הנ"ל [אות ה] שכתב: "ואף שיש מקום לומר שגם לדעת הרא"ש מחוייב להודיע כדי שיגרש את אשתו כדי למנוע האשה מעבירה, שהרי היא יודעת שזנתה ועוברת ויושבת תחת בעלה. מכל מקום יש לומר דנשים לאו דינא גמירי [אינן יודעות את ההלכה] ואינה יודעת שנאסרה על הבעל, ואומר מותר לא גרע עכ"פ משוגג".

קטן - האם דינו כשוגג

ט. ועוד נראה לענ"ד לומר, שאם התלמיד שהחזיק את מכשיר הטלפון עם האינטרנט היה קטן, יש טעם נוסף מדוע אסור למשיגח להזיק לו, בהקדם מחלוקת הפוסקים האם כל מעשה שעושה הקטן מדעתו מוגדר כ"שוגג", כיון שסוף סוף אין לקטן דעת.

המנחת חינוך (מצות רסג אות לו) הביא

ויפשוט, אבל באיסור תמידי מחוייב להגיד לו". והוסיף: "ואפילו באיסור דרבנן תמיד, נ"ל דמחוייב להגיד לו, ואין למנוע מצד כבוד הבריות". ומבואר בדבריו כי גם לדעת הרא"ש יש חיוב לאפרושי מאיסור דרבנן בשוגג, במידה ואם לא יפרישנו יעבור על האיסור תמיד.

אולם הדברי חיים [בהמשך דבריו המובאים לעיל] הוכיח מדברי התוספות במסכת שבועות (ל, ב ד"ה אבל איסורא) כי "אין צריך להפריש אם חברו שוגג אפילו בתמידות. ואם כן לפי זה לשיטת הרא"ש ודאי אינו צריך להודיע".

אך יש להעיר, כי הרמ"א שפסק להלכה את דברי הרא"ש, כתב: "ויש אומרים שאם הלוכש שוגג, אין צריך לומר לו בשוק, שמשום כבוד הבריות ישתוק, ואל יפרישנו משוגג". וכמו כן הנודע ביהודה וערוך השלחן דנו באפרושי מאיסורא בדיבור, כמבואר בנדון הנודע ביהודה, שהנואף צריך להגיד לחותנו שאשתו זינתה תחתיו, ועליו לפרוש ממנה כדי לא לעבור כל ימיו על איסור בשוגג. וכמדוייק בדברי ערוך השלחן שכתב: "באיסור תמידי מחוייב להגיד לו".

לפיכך לכאורה לא נוכל להסיק מדבריהם, שלדעת הרא"ש מותר לגרום נזקים כדי לאפרושי מאיסור שוגג תמידי, וצ"ע.

אומר מותר - שוגג

ח. ונראה לענ"ד כי תלמיד המשתמש במכשיר סלולרי ואינו יודע שיש בכך איסור, ובפרט תלמיד שהוריו משתמשים במכשיר טלפון סלולרי עם גלישה באינטרנט ללא פיקוח, בוודאי אינו רואה בהחזקת המכשיר מעשה עבירה - דינו כ"אומר מותר" אשר דינו שוגג, ונבאר הדברים.

בנדון "אין מבטלין איסור לכתחילה", כתב בשולחן ערוך (יו"ד סי' צט סע' ה) "אם עבר וביטלו או שריבה עליו, אם בשוגג, מותר", וכתב הט"ז (שם ס"ק ז) על דברי

כגון חליצת קטן פסול ביבמות (קד, ב) משום דלאו בר דעה הוא, משום דשם בעינן שיכוון לחליצה, ומעשה חליצה בלי כוונה לאו כלום הוא. אבל היכא דהמעשה אינה בעי כוונה, דנימא דנחשב כשוגג, דגוף המעשה נחשב כאילו לא ידע, זה לא שמענו". לדעת החקר הלכה, אמנם לקטן אינו "בר דעת", אך דין זה נאמר רק ביחס ל"מחשבה" הנצרכת במעשה מצוה, ולא בכל פעולה שקטן עושה, אשר בוודאי אם נעשית בכוונה ובמודע, אינה נחשבת כשוגג.

חיוב תשלומין בגרימת נזק לאפרושי מאיסורא

י. ממוצא הדברים דנו הפוסקים הלכה למעשה, האם חייבים בתשלומי נזק שנגרם בפעולה שנועדה "לאפרושי מאיסורא".

וכתב בספר פתחי חושן (נזיקין פ"א ס"ק א) "יש לדון אם מותר להזיק ממון חברו כדי להפרישו מאיסור. ולכאורה נראה שמותר, כדמוכח מהא דרואה חברו לבוש כלאים, קורעו אפילו בשוק. וכן בברכות (כ, א) בהא דרב אדא קרע כרבלתא, שהוא לבוש שאינו צנוע. ובפ"ב הבאתי מדברי הפוסקים בענין להכות את חברו להפרישו מאיסור, ופשוט שהפסד ממון קל מהכאה בגופו". אולם בסיום דבריו הסתפק הפתחי חושן, שמא מותר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך עדיין חייב בתשלומי הנזקים שגרם: "אלא שאפשר שאף שמותר להזיק, אינו נפטר מתשלומין, כשם שמצינו שאסור להציל עצמו בממון חברו שלא על דעת לשלם, ויש לחלק, וצ"ע".

ואמנם מדברי רבי יוסף חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים (סי' תשעה) נראה שיש היתר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך חייב תשלומין על הנזקים שגרם. הגרי"ח נשאל "באחד שמצא בתוך גמרא אחת בביהמ"ד מונח שם איזה ביכעל בלע"ז מדברי חול [ספרי משכילים], אשר כנראה נער שקורא בזה שכח בתוך הגמרא שלו, והלה מתוך קנאות

את דברי הרמב"ם (הלכות אבל פ"ג ה"ה) בנדון המטמא כהן, שאם הכהן שוגג והישראל מזיד, הישראל לוקה על הטומאה שטימא לכהן", והקשה: "הא מבואר ביבמות (קיד, א) דילפינן מאמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים [שאסור לטמא כהן קטן], ואם כן קשה לדברי הרמב"ם למה לן קרא דאמור ואמרת, בלא זה מלקין אותו על שמיטמא הקטן, כמו שמיטמא הגדול והגדול שוגג דחייב המטמא, א"כ כאן הא קטן לאו בר דעה הוא והוי כמו שוגג, ואם כן חייב המטמא אפילו מלקות, ולמה לן קרא דאמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים". ומפורש איפוא בדברי המנחת חינוך, שכל מעשה שעושה הקטן מדעתו נחשב "שוגג", כי אין לו דעת.

הגרי"ש אלישיב (הובא בקובץ שערי הוראה ח' עמ' עג) הסתמך על סברא זו, בנדון "אדם שבא מבית הכנסת בליל שבת אחר תפילת ערבית, וראה את הפלטה החשמלית שאינה מחוברת לחשמל, והתחיל לצעוק על בנו הקטן, הרי אמרתי לך להכניס בערב שבת את התקע לחשמל ולמה לא הכנסת. והקטן מרוב פחד מאביו, הכניס את התקע לחשמל בשבת". ובא האב לשאול: "הרי יש כאן מעשה שבת של הקטן, ואולי החמין והמים שנתבשלו על ידי הפלטה אסורים באכילה בשבת. ואמר הגרי"ש: קטן העושה מלאכה בשבת אע"פ שעשה כמזיד אין האוכל נאסר בשבת, כיון שאין לו דעת הרי זה נחשב כשוגג שיש להתיר במקום הצורך" [אולם למעשה אסר את המאכל בשבת, "כיון דקיימא לן קטן העושה על דעת אביו, עובר האב על שבידת בנו, ואם כן הוי מעשה שבת של האב שלא מיחה בבנו, ואסור"].

אולם בספר חקר הלכה (ח"ב אות ק, בענייני קטן ס"ק ב) כתב על דברי המנחת חינוך: "ולענ"ד נראה דהא דקטנים לאו בני דעה נינהו, הוא רק בדבר דבעינן מחשבה פרטית, כגון היכא דבעינן לשמה, או איזה מחשבה אחרת, אשר אינו ניכר מתוך המעשה,

הרי כל איש מישראל שיכול למחות בעוברי עבירה חייב לעשות זאת. אלא ודאי שמן הדין לא היתה הצדקה בקריעת הכרבלתא, וכשקרע, עשה זאת על דעת לשלם מחירה [ארבע מאות זוז] והתחרט על כך שלא בירר אם יהודית היא, וכשנתברר לו שהיא כותית הפסיד כספו חנם, וזוהי מסירות נפשם על קידוש ה'. אם כן לא שמענו מכאן דמותר להזיק ממון חברו על מנת שלא לשלם כדי לאפרושי מאיסורא". ומבואר בדברי הגרי"ש שאמנם יש היתר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך חייב לשאת בתשלומי הנוקים שגרם.

על פי סברת הגרי"ש דן רבי יצחק זילברשטיין, במעשה שהיה בבעל רכב שהחנה בערב שבת את רכבו העומד למכירה בפתח בית הכנסת שמתפללים בו מאות איש, כדי כשהקהל היוצא מבית הכנסת יראה את הרכב ובו מודעה על פרטי הרכב [שקריאתה אסורה בשבת, כמפורש בשו"ע או"ח סי' שז סעי' יג]. אחד המתפללים שקינא את קנאת ה', החליט שאם בעל הרכב ישוב על מעשהו, בערב שבת הבאה ידביק על המודעה של בעל הרכב מודעה אחרת ועליה דבק חזק במיוחד, שבה יכתב "אסור לעשות כמעשהו של בעל הרכב, כי בכך הוא עובר על ההלכה שאסור לקרוא בשטרי הדיוטות". ואכן בשבוע הבא כך עשה, ובמוצאי שבת צריך היה בעל הרכב להוזיל מכיסו מאות שקלים כדי לשכור איש מקצוע שיגרד את שאריות הדבק מן החלון. התלמיד חכם שאל את הרב זילברשטיין, האם מוטלת עליו החובה לשלם את הנזק שגרם לבעל הרכב, והביא ראיה לדבריו מהמעשה ברב אדא שקרע כרבלתא. שמותר לעשות להזיק כדי לאפרושי מאיסורא. ועל כך השיב לו הרב זילברשטיין: "מרח הגרי"ש אלישיב אמר, שרב אדא בר אהבה התכוון מראש לשלם לה על הבגד". ולפי זה אין ללמוד מהגמרא בברכות שאין חובת תשלומין, ועליו לשלם על נזקו [הרב זילברשטיין הוסיף: "הבאתי את השאלה

שרפו", והשואל רצה ללמוד מדברי הגמרא בברכות בדין הרואה את חברו לבוש כלאים שקורע את בגדיו בשוק, שאין לחייבו תשלומים. והשיב הגרי"ח זוננפלד, שאכן יש לפשוט מהמעשה ברב אדא שקרע את הכרבלתא [לעיל אות א] שמותר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא "אבל עכ"פ נראה שראוי לתשלומין".

וכן נראה שנקט לדינא הגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' שסח) במענה לשאלה בנדון "בעל תשובה הנמצא בבית אביו ויש שם טלויזיא ונוהג הבן להזיק את המכשיר לעתים תכופות כדי שלא יסתכלו בו בני המשפחה, ושואל אם מותר לו להזיק כן". הגר"מ שטרנבוך פסק: "האיסור להסתכל בטלויזיא הוא חמור מאד, ומאביוזרייהו דעירות הוא, שעל ידי הסתכלות בכלי טמא זה גורם לו להימשך אחריהם, ובודאי חייבים להפריש אדם מלהסתכל בטלויזיא, וגם לפעול בכל מיני דרכים לשם כך, וזהו ממש בגדר פסיק רישיה שלגור עם טלויזיא בבית זה מטמא את המסתכלים בו רחמנא ליצלן". ולאחר שהביא דברי הגמרא בברכות במעשה ברב אדא שקרע את הכרבלתא, כתב: "ומשמע שראוי לקרוע בגדי פריצות ולשלם במקום שיש חילול השם, וכל שכן טלויזיא שמתמא עוד יותר".

הרי לנו גם בדבריו, שאמנם יש היתר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך חייב לשלם על הנוקים שגרם".

וכן הביא רבי יצחק זילברשטיין בשם הגרי"ש אלישיב (עלינו לשבח, ויקרא פרשת אמור עמ' תיא) שאין ראיה מהגמרא בברכות שאין חיוב תשלומים לנוקים שגרם כדי לאפרושי מאיסורא, היות וניתן להסביר "שרב אדא בר אהבה קרע על מנת לשלם, וראיה לכך מסוגיית הגמרא שכתבה שם לפני כן "קמאי הוו קא מסרי נפשיהו אקדושת השם, כי הא דרב אדא בר אהבה חזיא לההוא כותית". וצריך ביאור מהי הרבותא במעשיהם,

מותר לקרוע עיתון חילוני המונח בתיבת דואר של דייר חלוני או דתי, בשביל להפרישו מאיסור תורה בראיית תמונות תועבה, ובקריאת דעות מינים ואפיקורסים הכתובות בלשון ארסי, ואין לך עברה גדולה מזו לתור אחרי לבבכם - דעת מינות, ואחרי עיניכם - מראות פריצות. ועתה נשאלת השאלה, האם מותר להזיק ממון חברו בשביל להצילו מאיסור תורה או דרבנן, או לאו."

ולאחר שהביא את דברי הגמרא בכרכות במעשה ברב אדא שקרע את הכרכלתא, ואת מחלוקת מרן השו"ע והרמ"א בהלכות כלאים בנדון חיוב אפרושי מאיסור שוגג, הסיק: "העולה מהאמור, שלא שמעינן להתיר היזק ממנוא מפני אפרושי מאיסורא אלא רק בשני תנאים: [א] שהממון יהיה חפצא דאיסורא, ואפשר שכלי או עיתון שיש בהם מראות אסורות הוי חפצא דאיסורא. [ב] שהגברא יהיה בר קיבול תוכחה, שע"י פְּלִיַת ממנו הוא לא ישוב לכסלה, ולא יקח לו ממון אחר בשביל להיכשל בו שנית באותו איסור. אולם נראה לדינא שאין להקל בזמנינו לא בהכאה ולא בפְּלִיַת ממנוא דאית ביה איסורא. וזאת משום שבעוונותינו הרבים כיום נחלש כח עזות דקדושה, ורבים הם יותר בעלי עבירה מבני תורה, ולכן אם לכעת כזאת הגענו, אין לנו להגביר את השנאה ולהרחיק בעלי תשובה, אלא עלינו להשתמש בעצת רבותינו (סנהדרין קז, ב) לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולא כאלישע שדחו לגיחזי בשתי ידים. ועל כגון דא אמרינן דברי חכמים בנחת נשמעים. ואדרבה, אם נלך עם החוטאים ביד קשה על ידי הכאה או כלוי ממונם, במקום שנפרישם מאיסור נכשילם באיסור שנאת התורה ולומדיה."

סוף דבר, למרות שמעיקר הדין מותר להזיק לחברו כדי לאפרישו מאיסורא, החכם עניו בראשו לכלכל דרכיו בהשכל ובתבונה, לבדוק היטב האם כדאי הדבר, והאם יקרב את החוטא לבוראו, או חלילה ירחיקו.

לפני גיסו הגר"ח קנייבסקי, והשיב לי שבמקרה זה, היה כדאי להתרות פעם אחת לפני כן בבעל הרכב שלא יעשה כך, כי הוא מכשיל את הרבים".

יא. מאידך, בספר מעשה איש (ח"ב עמ' קסד) הובא בשם הגר"ח קנייבסקי: "תלמידים שאלו לרבנו [החזון איש] אם רשאים לשרוף ספרים חיצוניים שמצאו אצל חברו, והשיב רבינו [החזון איש] רשאים אתם, ופטורים אתם מלשלם לו עליהם".

וכן נקט לדינא בשו"ת ודרשת וחקרת (ח"א אבן העזר סימן יא) בנדון "אחד רואה חברו שהוא קורא ספרים ועתונים טמאים המלאים זימה וכו', אי מותר לו לגונבם ממנו ולאבדם, כדי שלא יכשל במ חברו או לא". ולאחר שהביא את המעשה ברב אדא שקרע את הכרכלתא, כתב: "משמע דאם היתה בת ישראל, כדין עשה שקרע את בגדה, ואין בזה משום גזל, אלא מסירות נפש על קידוש ה'". ומשמע מדבריו שאין חיוב לשלם עבור נזקים שנגרמו כשמפריש את חברו מאיסור.

יב. מכל מקום ראוי לציין את דברי התשובות והנהגות [בהמשך דבריו המובאים לעיל] שיש לנקוט בזהירות רבה ולשאול "שאלת חכם" בטרם פעולת אפרושי איסורי הגורמת נזקים: "אמנם דעתי נוטה שכל פעולה צריך שאלת חכם, וגם רב אדא בר אהבה אמר "מתון מתון וכו'", ואפילו רחל אמנו שגנבה התרפים מאביה להפרישו מעבודה זרה והעלימה מיעקב שהקפיד בדבר, ואמר "עם אשר תמצא את אליקך לא יחיה", הרי שלא היתה דעתו מסכמת לזה, ולבסוף נענשה רחל על ידי זה שמתה. ולפעמים לא הגיע עדיין הזמן להפרישו מטלויזיא, ופעולה שלא בזמנה עלולה לפעמים לקלקל, ולכל עת ולכל זמן, ובעצת חכמים ישכון אור ואין לזוז מדבריהם".

וכן נראה מדברי הרב אברהם בן חיים, דיין בבית הדין אהבת שלום בירושלים (קובץ בית הלל, כרך כד עמ' עב) שנשאל "האם

ממנו, ובודאי שגם גזל קטן אסור, ועוד אפשר שהוא של אביו. ומכל מקום נראה שמותר ליקח ממנו החפץ על דעת להחזירו, ואפילו אם לפי ראות עיני המלמד רצוי שלא להחזירו עד זמן מרובה, מותר. אבל ליקח על דעת שלא להחזיר כלל, וכל שכן לאבדו נראה שאסור, אלא אם כן לפי ראות עיניו יש לאבדו לתקנת התלמידים, נראה שמותר". ומבואר בדבריו, כי כאשר המחנך סבור על פי שיקול דעתו, שכדי לחנך את התלמידים צריך לאבד [או להזיק] את החפצים שמחרים מהם, הרשות בידו לעשות כן.

הרב אברהם בן חיים [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות יא] הביא את דברי הפתחי חושן וכתב: "ויש לחזק את דבריו, דכיום ההורים וקרובי המשפחה יודעים שהילדים נתונים תחת הנהגת המחנכים והמנהלים בתלמוד תורה, ולכך אמדינן באומדנא ברורה, שכל מי שנותן להם צעצוע או מכשיר כתיבה, הוא גומר בדעתו לתתו לילד בתנאי שהוא לא יפריע בזה בכיתה. אבל אם הוא זויק עם זה בלימודו או בחברתו, הרי הוא מכוון מעיקרא להפקיע את המתנה אם הילד ישתמש עמה שלא כראוי, וממילא אחרי שהמתנה לא נתפסה אצלו, יכול המלמד להחרימה על דעת נותן המתנה שהוא מרשה לו לעשות עם זה כפי חכמתו בדרך חינוכו לתורה וליראה".

יחד עם זאת, הגיע לידי מכתב שכתב הגר"ע יוסף בשנת תשכ"ט למנהל תלמוד תורה "יבנה" בתל אביב, ממנו עולה כי דעתו לא היתה נוחה מהטלת "קנסות" על תלמידים כדי לחנכם, לפנינו דבריו:

"בני התלמיד דוד נ"י מסר לי כי חייבתם אותו קנס לירה אחת, ושהוזהר שאם לא יביא את הקנס, לא יורשה ליכנס היום לכיתה. הנני שולח לכם את הלירה, למרות שלא קיבלתי שום הודעה בכתב, אולם בעיני יפלא על סמך איזה יסוד בהלכה חייבתם אותו קנס, "חסדא חסדא קנסא קא מגבת בבבל", והאם היה

חיוב מחנכים בנוקים שנרמזו לתלמידים בפעולות שנועדו לחנכם

יג. בנדון דידן, יש לברר נושא נוסף, מה דינו של מחנך הגורם נזק לתלמיד בפעולה שנועדה לחינוכו - דבר שהוא "מעשים בכל יום", כאשר מחנך "מחרים" חפצים השייכים לתלמידים, ולעיתים שובר אותם או מזיק להם כ"קנס" על התנהגות בלתי נאותה.

במסכת בבבא בתרא (כא, א) אמר רב לרב שמואל בר שילת: "כי מחית לינוקא [כאשר אתה מכה ילד כדי לחנכו], לא תימחי אלא בערקתא דמסנא [אל תכהו אלא ברצועה קלה, שלא יוזק בה], דקארי, קארי [אם הוא לומד, שילמד], דלא קארי [ואם לא הועיל הדבר ואינו לומד] ליהוי צוותא לחבריה [אל תכהו שוב, אלא ישב עם חבריו בצוותא, וסופו לתת לב ללימוד, רש"י]. ודין זה נפסק בשו"ע (י"ד סי' רמה סע' י) "לא יכה אותו המלמד מכת אויב, מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה". ומבואר שמותר להכות תלמידים כדי לחנכם, אלא שיזהר לא להכותם בדרך אכזרית.

ולא עוד, אלא שבמסכת מכות (ח, א) אמרו חז"ל שהכאת תלמידים כדי לחנכם היא מצוה, כדברי הגמרא: "יצא [מחיוב גלות] האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו [והרגו בשוגג], ושליח בית דין", כי הם מקיימים במעשיהם מצוה "דכתיב (משלי כט, יז) יִסַר בְּנֶדְוֹ וַיְנַיֶחֶד וַיִּתֵּן מַעֲדָנִים לְנַפְשׁוֹ".

ועל פי זה כתב בספר משפטי התורה (ח"א סימן עז) "מותר למורה לקחת מחשב כיס מתלמיד ששיחק בו במהלך השיעור, בתור אמצעי ענישה". אולם לא נתברר בדבריו האם מחנך המזיק לחפצים של תלמידיו, חייב בתשלומי נזק, או לא.

יד. וכתב בספר פתחי חושן (הלכות גניבה פ"א ס"ק יז) "מצוי במלמדי תינוקות שלפעמים יש ביד התינוק חפץ שעל ידו נמנע או מפריע לאחרים מללמוד. והוא נאלץ ליטלו

להפרישו מאיסורא".

הרב שטיינמץ הוסיף, כי המחנך אינו חייב לשלם על נזקים שגרם לחפצים שהחריס מתלמיד במטרה לחנכו: "עוד נראה שכל מי שהולך ללמוד באיזה מוסד, הוא הולך אדעתא דהכי לקבל עליו כל התקנות של הישיבה. ואם כן בודאי אינו יכול לבוא בטענות על תקנות הישיבה, ובפרט בתיקון גדול כזה דאדעתא דהכי לומד שם לקבל עליו כל מה שיחליטו הישיבה שראוי לנהוג כן לצורך חינוך התלמידים של הישיבה". והוסיף: "מותר למחנכים מתוקף תפקידם לצורך חינוך לקחת מהתלמידים משחק לתקופה לחנכם שבשעת השיעור אסור לשחק משחקים. ומקור דין זה הוא ע"פ המבואר בהל' מלמדים (יו"ד סי' רמה) שמותר להכות את התלמידים לצורך חינוך, ואם כן נראה פשוט שבאופן שלצורך חינוך אינו מספיק בזה אם יקחנו לתקופה, בודאי מותר מטעם חינוך אף לשוברו".

ולענ"ד נראה להעיר על דבריו:

ראשית, נתבאר לעיל [אות ט] בדברי הפוסקים [הגרי"ח זוננפלד, הגרי"ש אלישיב, הגר"מ שטרנבוך והגר"י זילברשטיין] שאמנם יש היתר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך חייב לשלם על הנזקים שגרם.

שנית, תלמיד המשתמש במכשיר סלולרי ואינו יודע שיש בכך איסור, ובפרט תלמיד שהוריו משתמשים במכשיר טלפון סלולרי עם גלישה באינטרנט ללא פיקוח, בוודאי אינו רואה בהחזקת המכשיר מעשה עבירה, והרי זה כ"אומר מותר" אשר דינו שוגג [לעיל אות ח] - ולכן יש לדונו כ"שוגג", ולשיטת הרא"ש והרמ"א [אות ד] אין חיוב לאפרושי מאיסור שוגג. [ומה גם שמדויק בדברי הרמ"א שאין חיוב להפרישו מאיסור כדיבור, ובוודאי שאין להזיק כדי להפרישו].

גם לדעת הרמב"ם והשו"ע שיש חיוב לאפרושי מאיסור שוגג, חידש הדברי חיים [אות ו] כי הרמב"ם חייב לאפרושי רק מאיסור

בירור יסודי שהיה אשם בעבירה כל שהיא? לדברי בני אין עליו אשמה במה שעשה, ושחבריו הנוכחים שם יוכלו להעיד על כך. עכ"פ אינני יודע אם זוהי דרך ישרה וחינוכית לאיים על תלמיד שלא יורשה ליכנס לכיתה אם לא יביא קנס. ואני גם רוצה לדעת לשם איזה מטרה תשתמשו בלירה. הכותב בצער, ע. יוסף. הרב הראשי וראב"ד ת"א יפו".

חובת תשלומין בניפוץ מכשיר סלולרי עם גלישה לאינטרנט

טו. בקובץ אור ישראל (גליון סט), אלול תשע"ה, עמ' קמח) דן רבי נחמן יחיאל מיכל שטיינמץ, דומ"ץ סקווער בברו פארק, בשאלה שפתחנו בה: "האם משגיח בישיבה ששבר מכשיר טלפון שיש בו אינטרנט חייב לשלם".

לדעתו, "טלפון המחובר לאינטרנט דינו כחפצא דאיסורא, שכן כל מהותו הוא דבר שמכשיל ומביא את המשתמש בו לידי עבירות חמורות רחמנא ליצלן. והגם שאפשר להשתמש בו גם לשאר צרכים, מכל מקום המציאות מעיד שאי אפשר כמעט בדרך הטבע להימנע מלהיכשל בו אף למי שאינו פורק עול ח"ו, מכל מקום קשה לעמוד בנסיון קשה הזה, ואם כן נראה פשוט שהיו כשאר חפצא דאיסורא, דכלי זה מביא להמשתמש בו, ובפרט לבחור ולאברך צעיר שעדיין אינם מיושבים כל הצורך, לבוא לידי עבירות חמורות רחמנא ליצלן, ובזה ששוברו פשוט שהפרישו מכמה וכמה מכשולים חמורים".

הרב שטיינמץ הוכיח מדברי הגמרא בכרכות במעשה ברב אדא, ומדברי הרמ"א שאסר להחזיר שטר שיש בו ריבית [לעיל אות א], ומדברי השו"ע והרמ"א בהלכות חובל [לעיל אות ב] שמותר להכות את חברו כדי להפרישו מאיסור, והסיק להלכה ולמעשה: "היוצא מכל דברינו, שמותר להזיק ממון חברו כדי להפרישו מעבירה ואינו מחוייב לשלם ההזיק, ואף מותר להכותו ולייסרו כדי

המפורש בתורה, וצ"ע האם בהחזקת מכשיר סלולרי ללא פיקוח על גלישה באינטרנט, מוגדר "איסור המפורש בתורה".

שלישית, אם התלמיד קטן, לדעת המנחת חינוך [אות ח] כל מעשה שעושה הקטן מדעתו נחשב "שוגג", כי אין לו דעת, ודינו תלוי במחלוקת השו"ע והרמ"א האם יש חיוב אפרושי מאיסור שוגג, ובחידושו של הדברי

חיים. אולם למעשה, בנדיון מחנך ששבר מכשיר טלפון של תלמיד כדי לחנכו, מסתבר שאינו חייב לשלם, מכיון שהורים שולחים את בניהם למוסד חינוכי על דעת זה, מקבלים על עצמם את תקנות מקום הלימודים, ובכלל זה את החלטות הצוות החינוכי על פי שיקול דעתו.

ללמד פושעים דרכי ה' אך לא שיביישם ברבים

ומאז אמרתי אלמדה פושעים דרכיך וגו' (תהלים נ"א, טו) שהתפלל דוד המלך ע"ה שיזכה ללמד פושעים דרכי ה' אך לא שיביישם ברבים כדכתיב ולא תשא עליו חטא, ע"כ אמר 'הצילני מדמים אלקים' שלא ישפוך דמם ארצה ע"י הלבנת פנים, 'תרגן לשוני צדקתך' שידרוש ברבים ויספר צדקות ה', ו'אדוני שפתי תפתח' כי לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (משלי ט"ז א), והיוצאים מן הלב נכנסים ללב וישברו לבם בקרבם וילכו וישבו לה' 'כי לא תחפץ זבח' שאהרוג פלוני ע"י הלבנת פנים 'עולה לא תרצה' היינו עולה שכולו כליל לאישים וה"נ נח לו שיפיל לכבשן האש ולא ילבין פני חבריו ברבים אלא 'זבחי אלקים רוח נשברה' כנ"ל ע"י ספורי צדקת ה' ונפלאותיו ודרכיו. (תורת משה השלם להחת"ס, פ' ראה עמ' עו)